

Jos Beltjens, een vergeten componist

Er zijn veel componisten in de loop der geschiedenis geweest, die één werk hebben geschreven dat hun naam gered heeft, een compositie die in hun totale oeuvre heeft overleefd. Zo'n componist was Mathias Josephus Hubertus [Jos] Beltjens en zijn lied 'In 't groene dal, in 't stille dal' is tot ver in de twintigste eeuw bekend gebleven. Verreweg de meeste Nederlanders, geboren vóór 1970, zullen dit lied uit de bekende bundel 'Kun je nog zingen, zing dan mee' in hun kinderjaren hebben geleerd en gezongen. Dat M. J. H. Beltjens er de componist van is, zal waarschijnlijk niemand meer weten. Het betekent de grootste eer voor een lied dat ooit als 'kunstlied' is gecomponeerd, als het een volkslied wordt, waarbij de naam van de componist er niet meer toe doet.

De familieaam Beltjens was en is in Limburg zeer bekend; tot op de huidige dag leven er in Zuid-Nederland en in België dragers van die naam. Jos Beltjens werd op 2 mei 1820 in Roermond geboren als zoon van een uurwerkenmaker. De dichter Charles Beltjens (1832-1890) was 'verre familie': beide overgrootvaders waren broers.

Op zijn vijftiende liet Jos zich inschrijven aan het conservatorium in Luik, dat in 1826 op instigatie van koning Willem I was opgericht. Hij kwam daar onder de hoede van de (eerste) directeur Joseph Daussoigne-Méhul, die ook de vakken muziektheorie en compositie doceerde. Daussoigne-Méhul telde in later jaren ook César Franck onder zijn leerlingen. Het ligt voor de hand dat Jos, omdat hij was opgegroeid in de wereld van de blaasmuziek, de klarinet als tweede hoofdvak had. Binnen twee jaar sloot hij de klarinetstudie af met een eerste prijs.

In 1838 verkaste hij naar het conservatorium in Brussel waar de directeur François Joseph Fétis hem verder opleidde in de vakken muziektheorie en compositie. Fétis was vroeger docent geweest aan het conservatorium in Parijs (waar hij ook zijn eigen opleiding had genoten) en in 1834 tot directeur van het conservatorium in Brussel benoemd. Als componist had hij speciale belangstelling voor blaasinstrumenten en hun muziek, wat de keuze van Jos Beltjens voor deze leermeester stellig zal hebben beïnvloed. De opleiding in Brussel moest al in 1840 worden afgebroken. Wegens familieomstandigheden ging Jos terug naar Roermond waar hij enkele jaren als leraar klarinet, piano en theorie werkte.

Van 1844 tot 1852 was hij verbonden aan 'Het Heerenschool' van de paters Jezuïeten in Katwijk aan den Rijn als docent muziek. 'Het Heerenschool' was een gymnasium (met internaat) dat speciaal werd bezocht door jongens uit de gegoede katholieke burgerij en als zodanig wel te vergelijken met 'Rolduc' in Zuid-Limburg. De nadruk werd gelegd op de vorming van toekomstige geestelijken, hoewel dat geen verplichting was.

Na acht jaren hield Beltjens het in Katwijk wel voor gezien en keerde hij voor de tweede keer terug naar zijn geboortestad. In het verleden was hij lid geweest van het plaatselijk harmonieorkest. Sinds 1846 mocht dit orkest zich 'Koninklijke Harmonie Roermond' noemen na van koning Willem II het predicaat daartoe te hebben ontvangen. Zoals vaker voorkomt kwamen uit een goed functionerend orkest in een relatief kleine stad allerlei andere initiatieven voort, in dit geval een symfonieorkest, een gemengd koor en een mannenkoor. In 1852 werd Jos Beltjens benoemd tot dirigent van het harmonieorkest en van een mannenkoor 'Liederkrans', daarbij ook tot directeur van de plaatselijke muziekschool.

Op de een of andere manier 'klikte' het niet tussen Beltjens en het harmonieorkest. Tekenend is misschien dat de naam 'Beltjens' nergens in de geschiedenis van het orkest wordt vermeld (website KHR). In diezelfde tijd – begin jaren vijftig – begon hij serieuzer te componeren en nam hij deel aan een wedstrijd voor jonge componisten in Duitsland. Zijn lied 'An eine Blume' (tekst van Johann

Gottfried Herder) werd met de tweede prijs bekroond. Het jaar daarop won hij met 'Preisgesang' voor mannenkoor opnieuw een tweede prijs. Deze zaken betekenden echter in Roermond niets want conform het oude gezegde is een profeet niet geëerd in zijn eigen vaderstad. Jos Beltjens trok daaruit de consequenties en ging in 1854 naar Rotterdam.

Hij werd in datzelfde jaar dirigent van het 'Rotte's mannenkoor' (hij behoorde tot de oprichters) en het accent in zijn oeuvre ligt op de mannezing, zowel het religieuze als het profane repertoire. Het is zeer wel mogelijk dat een aanstaand huwelijk Beltjens mede heeft doen besluiten uit Roermond te vertrekken. Op 18 februari 1857 trouwde hij in Rotterdam met Anna Maria Margaretha Dreessens. Uit dit huwelijk kwamen drie kinderen voort, die echter alledrie in hun eerste levensjaar overleden. De vader van deze Anna Dreessens was in Rotterdam bekend als de zakelijk directeur van de sociëteit en concertzaal 'De Doele'. Hij was in het midden van de jaren vijftig al op leeftijd en niet meer in staat zijn zaken goed te behartigen. Zijn aanstaande schoonzoon nam deze (1855) over.

Jos Beltjens (derde van links) aan het hoofd van zijn 'Rotte's Mannenkoor'
Foto ca. 1867, privé-bezit

Al snel bleek dat Jos Beltjens niet voor het leiden van een concertbedrijf en het exploiteren van een sociëteit in de wieg was gelegd. De economische situatie verslechterde met het jaar en uiteindelijk kwam het bedrijf en daarmee ook de dagelijkse leiding in handen van een burgerlijke maatschap, waarna een nieuwe bloeiperiode begon. Beltjens was vanaf dat moment aangewezen op zijn lespraktijk en activiteiten als koordirigent. Hij bleef in Rotterdam gevestigd.

In 1897 verhuisde hij in verband met zijn slechter wordende gezondheid en sterk verminderend gezichtsvermogen voor de derde maal terug naar Roermond, waar hij ging wonen in de wijk 'Kapel in 't Zand'. In Rotterdam ontstonden zijn meeste composities; tijdens zijn verblijf in Roermond sleet hij zijn oude dag in eenzaamheid en componeerde hij vrijwel niet meer. Op 12 november 1909 overleed hij, volledig blind geworden, op 89-jarige leeftijd. Aan dit overlijden werd in de regionale pers amper aandacht besteed en ook de vakbladen wijdden er nauwelijks aandacht aan.

Het muzikale oeuvre van Beltjens is vrijwel geheel op de praktijk gericht, met name op de kerkzang en het 'liedertafelrepertoire' van het mannenkoor, zogenaamde 'gebruiksmuziek', niet bedoeld voor 'de eeuwigheid'. Daarnaast enkele stukken voor gemengd koor, vrouwenkoor en liederen voor zang met pianobegeleiding, dus alles vokale muziek. Instrumentale muziek moet Beltjens veel meer hebben geschreven dan bewaard gebleven is. Enkele werkjes voor piano en voor orgel hebben overleefd en zijn nog hier en daar in bibliotheken te vinden. 'La jalouzie' opus 10 uit ca. 1850 is op IMSLP gepubliceerd. Verdere instrumentale muziek wordt door Eduard Melchior (zie litt.) wel genoemd maar van de partituren is geen spoor meer te vinden. Bij langdurige onderzoeken in Nederlandse, Belgische en Duitse bibliotheken ben ik overigens nooit handgeschreven muziek van Beltjens tegengekomen, wel gedrukte. Het onbevestigde verhaal gaat dat zijn handgeschreven muziek bij de gevechten rond Roermond in 1944 verloren zou zijn gegaan.

Van de grotere composities voor mannenkoor (al dan niet met orgel) is een aantal gepubliceerd bij Alsbach in Rotterdam. De ruim vijftig kleinere composities verschenen vooral in verzamelbundels zoals de beide 'Sint Gregorius-Bundels' die alleen nog in enkele bibliotheken aanwezig zijn.

Stijl: Het is moeilijk een totaal-indruk te geven van de stijl waarin Beltjens zijn muziek schreef omdat van veel composities wel de titel ergens staat vermeld maar de partituren ontbreken. Beltjens werd geboren tijdens de vroeg-Romantiek, beleefde de hoog-Romantiek en de laat-Romantiek in zijn werkzame jaren volop mee. Als dirigent voerde hij muziek van Belgische, Franse, Nederlandse en Duitse mode-componisten uit, wat op zijn eigen muziek zeker een stempel zal hebben gedrukt.

Of hij nu tot de 'belangrijke' of 'niet-belangrijke' Nederlandse componisten moet worden gerekend is niet van veel belang. Eduard Reeser noemt in zijn standaardwerk 'Een eeuw Nederlandse muziek' (Amsterdam, 1950) de naam 'Beltjens' niet, ook niet in de uitvoerige lijst van Nederlandse componisten op de pgg. 291-295. Tijdschriften als 'Caecilia' vermelden hem amper; de lexica uit de periode 1880-1920 (Melchior, Viotta) vermelden biografische gegevens en een beknopte lijst van composities. Conclusie: de persoon Jos Beltjens en zijn muziek waren na de eerste wereldoorlog al bijna vergeten.

De vroege composities van Beltjens (tussen ca. 1850 en ca. 1870), voornamelijk werken voor piano en liederen zijn helemaal in de Franse sfeer zoals we die kennen bij Boïeldieu, Méhul, Auber etq. Na ca. 1870 komt er een Duits element in waarbij Schubert en Mendelssohn als voorbeeld dienden. De vrij grote hoeveelheid kerkmuziek is hiervan doortrokken totdat de nieuwe compositorische stijl bij hem de overhand gaat krijgen: het 'Caecilianisme'. In het kort komt het er op neer dat de componisten van RK kerkmuziek de oude 15e en 16e-eeuwse meesters tot voorbeeld moeten nemen, met name Palestrina en hun muziek op de stijl van deze oude componisten moeten baseren. Dat houdt ook in dat de oude – sinds lang in onbruik geraakte – kerktoonsoorten weer hun intrede moeten doen. De kerkmuziek van Jos Beltjens van na ca. 1870 is een modelvoorbeeld van 'Caecilianisme'. In de periode 1870-1930/40 werd deze kerkmuziek zeer gewaardeerd, zoals Wouter Paap schreef: 'Jos Beltjens [e.a.] leverden tal van op de praktijk ingestelde composities en hun arbeid werd door critici van het Sint Gregoriusblad met onophoudelijke vriendelijkheid aangemoedigd'.

Helaas zijn veel van dit soort volgens vastgestelde regels geschreven composities een relatief kort

leven beschoren geweest. Qua 'handwerk' zijn zij goed maar qua expressie hebben zij weinig gewicht, juist omdat de richtlijnen van het 'Caecilianisme' waarschuwd tegen een teveel aan expressie. Dat ging ten koste van de melodiek en melodische expressie. Dit soort composities mag dan goed bedoeld zijn, ze komen niet uit het hart. De melodiek is dor en weinig inspirerend, de harmoniek is weinig interessant en de ritmiek nog minder. Soms geeft het gebruik van de oude kerktoonsoorten een apart cachet aan zo'n mis of motet maar dat maakt de compositie 'an sich' niet expressiever. Het komt maar zeer weinig voor bij de Nederlandse componisten van werken in 'Caeciliaanse' stijl, dat het klinkende resultaat bevredigend of zelfs meer interessant is. Bij Philip Loots en Elbert Franssen zijn dergelijke werken nog te vinden, wat niet wegneemt dat anderen – tijdgenoten – daarin altijd weer tekort schieten. Vanaf de twintigste eeuw is er belangrijker kerkmuziek in gebruik gekomen zoals die van Hendrik Andriessen, Herman Strategier etq.

Beltjens was een groot kenner en overtuigd gebruiker van de 'Caeciliaanse' stijl en de kerktoonsoorten. Zijn mis in de frygische modus opus 125 is een knap geconstrueerde compositie, wat ook gezegd kan worden van zijn 'Te Deum' opus 118 voor mannenkoor en orgel.

De 'Caeciliaanse' stijl is ook gebruikt in zijn (latere) orgelmuziek, zoals in de '42 Vor- Zwischen- und Nachspiele für Orgel' opus 133. Daarnaast schreef hij een leerboek voor het moduleren in de oude kerktoonsoorten in de vorm van 120 versetten voor orgel (Regensburg, 1883), te raadplegen via IMSLP.

Samenvattend kan niet gesteld worden dat het muzikale oeuvre van Jos Beltjens een hoogtepunt in de Nederlandse muziekgeschiedenis is, wel dat het oerdegelijk en met vakmanschap is gemaakt.

28. De kleinste. 39

Dr. J. P. Hepp. JOS. BELTJENS.

p Een weinig gedragen.

1. In 'groe-ne dal, in 'stil-le dal, Waar klei-ne bloem-pjes groei-en, Daar
 2. En bo-ven op der heuv'-len spits, Waar for-sche boo-men groei-en, Daar
 3. Om-hoog, om-laag, op berg en dal, Ben 'k in de hand des Hee-ren! Toch

ruischt een blan-ke wa-ter-val, En drup-pels spat-ten o-ver-al, Om
 zweep de storm-vlaag fel en bits, Daar treft de ros-se blik-sem-bits, En
 kies ik, als ik kie-zen zal, Mijn stil-le plek, mijn wa-ter-val, Toch

le-der bloem-pje te be-sproei-en, Ook 't klein - - - ste, Om
 spijt, bij 't daav'-rend on-weer-loei-en, Den groot - - - ste, En
 blij ik steeds naar mijn be-gee-ren, De klein - - - ste, Toch

le-der bloem-pje te be-sproei-en, Ook 't klein - - - ste!
 spijt, bij 't daav'-rend on-weer-loei-en, Den groot - - - ste!
 blij ik steeds naar mijn be-gee-ren, De klein - - - ste!

80. Opwaarts.

J. P. Heije. Jos. BELTJENS.

zacht *zwellend* *zacht*

1. Met duizend sterren - oogen Trekt ons de hemel aan, Om naar zijn hel-d're
 2. Met duizend, duizend ton - gen Zendt lucht en zee en aard Een lof - lied, nooit vol-

zacht *zwellend* *zacht*

bo - gen Den droe - ven blik te slaan, Den droe - ven blik te slaan; En
 zon - gen, Wel - lul - dend he - mel - waart, Wel - lul - dend he - mel - - waart. Zóó -

half sterk *half sterk*

als hun glan - sen bin - ken Op 't moe - ge - weend ge - zicht, Die stra - jen in te
 lief - de - rij - ke Va - der! Voert al 't ge - scha - pen schoon Ons tel - kens, tel - kens

matig sterk *matig sterk*

drin - - ken Van rein en troos - tend licht, Van rein en troos - tend licht.
 na - - der Naar d'on - ge - scha - pen troon, Naar d'on - ge - scha - pen troon!

langzamer en zachter *langzamer en zachter*

De beroemde bundel 'Kun je nog zingen, zing dan mee', voor het eerst gedrukt in 1906 en herdrukt tot ver in de twintigste eeuw, heeft in de loop der jaren twee bijdragen van Beltjens bevat: het bekende 'In 't groene dal, in 't stille dal' (ook genoemd 'De kleinste') en 'Met duizend sterrenogen' (ook genoemd 'Opwaarts'), beide liederen op tekst van de Amsterdamse arts en dichter J. P. Heije. Daarvan heeft het tweede lied met zijn wat on-volksliedachtige chromatiek, 'open slot' en contemplatief karakter nooit de populariteit bereikt van 'In 't groene dal'. Dit lied werd bij iedere herdruk weer opgenomen terwijl 'Opwaarts' op een gegeven moment verdween. Het eerste lied is ontstaan vóór of in 1865 als no. 7 in Heije's 'Volksdichten', het tweede komt al in de eerste uitgave van 'Kun je nog zingen' voor en is waarschijnlijk kort vóór die eerste druk gecomponeerd. De melodie mist de zeggingskracht van 'In 't groene dal'; de tekst met frasen als 'den droeven blik te slaan' of 'op 't moegeweend gezicht' is niet meteen iets wat kinderen aanspreekt. De tekst van 'In 't groene dal' is echte natuurlyriek met in het derde couplet een devote wending. Is het daarom dat dat derde couplet vrijwel altijd wordt weggelaten?

In mijn artikel over Nederlandse koormuziek 1890-1940 (op deze website) is als laatste partituur het mannenkoor 'Omhoog' (weer op tekst van J. P. Heije; 'Al de Volksdichten', deel 1) geplaatst. Het is een mooi voorbeeld van 'Liedertafelstijl', uitstekend voor mannenstemmen geschreven, expressief en welluidend. Het toont een andere kant van Beltjens' talent dat in de laatste dertig jaren van zijn leven geheel het 'Caecilianisme' was toegedaan. 'Omhoog' werd uitgegeven bij Alsbach, Amsterdam, s.d. en was jarenlang een 'tophit' in het repertoire voor mannenkoren.

Litteratuur:

Gregoriusbundel: Sint Jacobs-Godshuis, Haarlem, 1902; een verzamelbundel met motetten en

misdelen voor gemengd- en mannenkoor (soms met orgel).

Uitgave Te Deum: Alsbach, Rotterdam, s.d., ca. 1865; partituur in collectie 'Muziekschatten van de Omroep'.

J. H. Letzer: Muzikaal Nederland 1850 – 1910
Bio-bibliographisch woordenboek van Nederlandsche Toonkunstenaars etc.
Beijers, Utrecht, 1911

Eduard A. Melchior: Wetenschappelijk en biographisch Woordenboek der Toonkunst
Roelants, Schiedam, 1890

Jacques van der Meer: Van Doele naar Doelen
in 'Ons Rotterdam', 2009, jg. 31/1

Henri Viotta: Lexicon der Toonkunst (deel 1)
Amsterdam, 1881

Wouter Paap: Moderne Kerkmuziek in Nederland
Bilthoven, 1941

J. P. Heije: Al de Volksdichten, deel 1
Amsterdam, 1865

Hombourg, november 2023
prof. dr. Hans van Dijk